

Bilimsel Yayın Etiği

N. Yasemin OĞUZ*

ÖZET

Bilimsel çalışma/araştırma yayın aşaması tamamlanmadıkça bitmiş sayılamaz. "İyi" bir bilimsel çalışma ancak bilim çevrelerine uygun bir biçimde duyurulduğunda "iyi" olma niteliğini kazanır. Bu makalede bilimsel yayın hazırlarken ve yayınlarken ortaya çıkabilecek etik sorunlar ve bu sorunlar karşısında benimsenebilecek tutumlar ele alınarak tartışılmıştır.

Bilimsel yayın etiği, bilimsel bir çalışmanın yayın olarak ortaya çıkana dek geçtiği her aşamada belirleyici olabilen kişilerin ahlaki tutumlarını inceler. Bu makalede yazarların, yayın sorumlularının (editör), bilimsel yayın danışmanlarının (hakem) ve bilimsel yayınların okuyucularının etik sorumlulukları incelenmiştir. Bu tutumlardan bir bölümünü hukuk açısından da sorgulamak olanaklıdır, ancak bu biçimde ele alınabilecek olanlar tüm belirleyici davranışların küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Temel olan, bilim uğraşımın ne'liğini gözönünde tutarak, bu alanda yapılan yayınlara etik açıdan nasıl bakılabileceğini ortaya koymaktır. Dolayısıyla bu makalede bilimsel yayın yazma, yayınlama, değerlendirme ve okumaya ilişkin bir etik ilkeler listesi yer almamasına rağmen okuyucu, ileri sürülen değerleri göz önünde tutarak "iyi" bir bilimsel yayını ortaya çıkaran ilkeleri saptayabilir.

Anahtar Sözcükler: Bilimsel yayın etiği, editörlük etiği.

KLİNİK PSİKİYATRİ 1999;2:153-159

SUMMARY

Ethical Issues in Scientific Publishing

We cannot claim that a scientific study/research is finished, before it is published. A "good" scientific study deserves that qual-

ity, namely being "good", only after it is properly declared to the scientific milieu. In this article, ethical issues in preparing and publishing scientific texts and the attitudes towards these issues will be discussed.

Scientific publishing ethics is one of the most important areas of discourse in bioethics, which works on the moral actions of the scientists who play a determining role in every step of scientific research until it appears as a printed material. In this article, ethical responsibilities of authors, editors, reviewers and readers are studied. Some of these conducts can be questioned according to law and legislation, but this part is only a small section of all the determining conducts. The crucial point is to clarify what kind of ethical reasoning can be applied to the scientific publications according to the meaning of science. Hence, in this article, there is no list of ethical principles about how to write, evaluate, publish or read a scientific text; but the reader can come out with a notion about "good" scientific study/research after reading through the values mentioned in it and can conclude with some principles which gives way to a "good" scientific work.

Key Words: Scientific publishing ethics, editorial ethics.

GİRİŞ

Sınırlı bir doğa gerçeğini anlama ve açıklama çabası olarak bilim, bu amaca ulaşmanın en güvenilir yolu olan bilimsel yöntemle dayanır (Oğuz 1999). Bilimsel yöntemin veri toplama aşamasıyla mı, yoksa doğruluğu yoklanan bir görüş, bir hipotez veya kuramın açıklama konusu olan bir problemle mi başladığı tartışma konusudur (Oğuz 1999, Yıldırım 1991). Buna karşın yöntemin son aşamasının bulunan sonuçların yayınlanması olduğu konusunda yaygın bir uzlaşma

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, ANKARA

bulunmaktadır (Day 1997). Bir başka deyişle, her türlü bilimsel araştırmada elde edilen bilgilerin ilgililere iletilmesi bilimsel yöntemin son adımı olarak önem kazanır. Yayınlanmamış bilimsel bulgu, dile getirilmemiş düşünce gibi anlamsızdır. Söz konusu bilginin iletilmesinde belirli bir yapı kullanılır, bunun nedeni ise yapının içeriğe kesin bir düzen kazandırmasıdır. Gerek yazımda gerekse bilimsel yöntemin kendisinde izlenmesi gereken aşamalar, bilimsel bilginin içeriğine uygun olarak kesin bir biçimde belirlenmiş ve yapılandırılmıştır. Uygun "iyi" biçimde yayınlanmamış bilimsel bulgular ise bilimin gelişmesini geciktirebilir. Çünkü yayınlama eylemi yalnızca üretilmiş olan bilimsel bilgiyi duyurmayı amaçlamaz; onun asıl işlevi bilim çevrelerine söz konusu bilgiyi denetleme, kullanma ve yeniden üretme olanağını sunmaktır. Bu işlevi tam olarak yerine getirmeyen bir yayın, iyi bir bilimsel yayın sayılmaz. Kuşkusuz bilimsel yayın olarak ortaya konulan, ancak bilimin gereklerini yerine getirmeyen bir yazı da etik açıdan olumsuz özellikler taşıyacaktır. Bu yazının konusu bilimsel bir yayını etik açıdan da yetkin kılan özellikleri vurgulamak ve bu nitelikleri sağlamanın yollarını tartışmaktır.

Day, "Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayımlanır?" adlı kitabında bilimsel yayını, " temel yayın, (i) özgün araştırma sonuçlarının ilk yayını olan (ii) yazarın meslektaşlarının deneylerini tekrarlayabilecekleri ve sonuçları inceleyebilecekleri forma sahip ve (iii) dergide veya başka bir kaynak belgesinde bilimsel toplum içinde hemen ulaşılabilir olan yayındır" biçiminde tanımlamaktadır (Day 1997). Bu tanım bilimsel anlamda iyi bir yayının özelliklerini ortaya koymaktadır. Etik açıdan baktığımızda ise iyi bir bilimsel yayının bunlardan başka özellikleri de olması gerekmektedir. Çünkü yukarıdaki tanım, araştırma ve yazılma aşamasında tüm bilimsel gereklere uyulduğu varsayımını temel almaktadır. Araştırma aşamasında uyulması gerekli kurallara Klinik Psikiyatri Dergisi'nin daha önceki bir sayısında yayınlanan "Klinik Araştırmalarda Etik Sorunlar" başlıklı makalede değinmiştim (Oğuz 1998). Bilimsel bir yayının etik açıdan da iyi sayılabilmesi için yazım aşamasında da gerçeklere uyulması, bilimsel değerlere bağlı kalınması gerekmektedir. Bu açıdan ele aldığımızda, bilimsel bir yayının "iyi" bir yayın olabilmesi için üçlü bir çabanın söz konusu olduğunu ve konunun bu üç boyutunun da ele alınması gerektiğini görüyoruz. Burada sözü edilen yazar, yayın sorumlusu (editör) ve danışman boyutlarıdır.

A. Yayın Etiği Açısından Yazarın Konumu

Bu bölümü tartışırken ele almamız gereken temel kavramlardan biri yazarın kim olduğu, daha doğrudan bir deyişle yazarlık hakkıdır. Bir bilimsel yayında ismi olan her yazarın, anlatılan çalışmaya önemli bir katkı yapmış olmasının gerektiği açıktır (Day 1997). Ancak önemli katkının ne olduğunun daha açıkça belirtilmesi ve ölçütlerinin ortaya konması gerekmektedir. Öncelikle yazar listesi, çalışma başlamadan önce ve tam anlaşma ile kararlaştırılmalıdır. Daha sonra, çalışma sırasında ortaya çıkan değişiklikler nedeniyle bu liste yeniden gözden geçirilebilir, ancak başlangıçta belirlenmesi sonraki tatsızlıkları büyük ölçüde engeller.

Yazar listesinde birinci sıra, üzerinde çalışılacak soruyu ortaya koyandır. Bilimsel çalışmanın en önemli bölümü araştırmaya değer sorunun ortaya konulmasıdır. Kimi kez soruyu belirleyenle hipotezi kuran aynı kişi olmamaktadır. Bu durumda hipotezi kuranın yeri ikinci sıradır. Üçüncü sıra ise ortaya konan hipotezin nasıl sınanabileceği sorununu çözenin, yani araştırmanın yöntemini oluşturanındır. Bundan sonraki isimler çalışmaya yaptıkları katkı oranında yerleştirilirler. Uygulamacının sıradan gündelik uygulamaları yazarlık hakkı getirmez, örneğin; bir biyokimya laboratuvarında, kan lityum düzeylerinin saptanması, bu uygulamayı yapan kişiye yazarlık hakkı kazandırmaz. Ancak çalışmaya yeni bir düşünce ya da yöntemle katkıda bulunan bir kişi laboratuvar teknisyeni de olsa yazarlık hakkı kazanır. Benzer biçimde, istatistik için çalışmanın başlangıcında alınan yardım yazarlık hakkı getirmezken ve yalnızca teşekkür bölümünde bu yardımın belirtilmesi yeterli olurken, araştırmanın tümüyle söz konusu istatistiksel yöntemle dayanması yazarlık hakkını ortaya çıkarır (Kuterdem 1999). Bir makalede katkısı bulunmayanların hangi nedenle olursa olsun yazar listesinde yer almaları etik dışıdır. Bu bilimin temel amacı olan gerçeğe ulaşma ülküsüne açık bir saldırı olarak kabul edilir. Aynı biçimde bir makaleye önemli katkıda bulunan bir kişinin adına yazar listesinde yer verilmemesi de etik dışı bir tutumdur. Bu durumda da adalet ilkesi çiğnenmiş olmaktadır. Çalışmaya önemli katkıda bulunmuş olmasına karşın adının yazar listesinde yer almasını istemeyen araştırmacı, bunun gerekçelerini yazılı olarak açıklamak zorundadır (Kuterdem 1999).

Yazarlar açısından önemli bir başka nokta, yayının oluşturulması sırasında dikkat edilmesi gereken etik

kurallardır. Her yazı okuyucuya kendisini başlığıyla tanıtır. Yazar(lar) kaleme almakta oldukları makalenin başlığını belirlerken, onun okuyucuyu çekecek nitelikte olmasına çalışırlar. Güzel bir başlık yazının okunma şansını kuşkusuz arttıracaktır; ancak bu eğilim yazar(lar)ın bilimsel dürüstlüklerini gölgelememelidir. Sonuç olarak bilimsel yayın popüler bir metin olma iddiasında değildir. Başlığın içeriği olabildiğince doğru yansıtması temel kaygı olmak durumundadır. Bu nedenle yayının içeriğini tam olarak yansıtmayan, çok genel başlıklar uygun değildir (Day 1997). Aynı biçimde yazıya sansasyonel hava veren, sloganvari başlıklardan da kaçınmak uygundur (Kuterdem 1999).

Günümüzde birçok bilim insanı okuyacakları bilimsel yayınları seçerken son derece titiz davranmakta, çoğunlukla özetlerden yola çıkarak seçim yapmaktadırlar. Bu nedenle özet, bilimsel yayının en önemli öğelerinden biridir. Özet, sunulan bilginin genel çerçevesini tam olarak yansıtmalı, özellikle elde edilen bilgi açık biçimde belirtilmelidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bilimsel yayın popüler bir metin olmadığından elde edilen bilgilerin sona saklanması ve bunun yayını okutmak için bir yöntem olarak kullanılması bilim insanı tavrına uygun değildir (Day 1997). Bilimsel iletişimde bilgiye en kısa yoldan, kolay, çabuk ve güvenilir biçimde ulaşmak temel kaygıdır. Bu nedenle özet gibi, anahtar sözcükler de önemli bir işleve sahiptir. Bir bilim insanı yalnız kendi çalışmasına karşı değil, kendi alanında yürütülmekte olan bilimsel etkinliğe karşı da sorumludur. Bu nedenle elde ettiği bilgileri en kolay ulaşılabilir biçimde bilgi havuzuna taşımak zorundadır. Uygun anahtar sözcükleri kullanmak bunun için gerekli bir adımdır.

Bilimsel bir yayının giriş bölümü yazar/araştırmacının kendisini ve çalışmasını etik açıdan haklı temellere dayandırmaya çalıştığı bir bölüm olarak da görülebilir. Bu bölümde yazar(lar) üzerinde çalışmak için neden o belirli soruyu seçtiğini, bu sorunun önemini bilimsel dayanaklar ortaya koyarak savunmaktadır. Bunun için gösterdiği kanıtlar, başka bilim insanlarının yaptıkları çalışmalardır. Yazar(lar)ın giriş bölümündeki bilimsel/etik değerlendirmesi ne denli tutarlı ve geçerliyse, yayında ortaya konulan bilimsel sonuçlar o denli önem kazanır, değerli olma olanağına sahip olurlar.

Bir bilimsel yayının bilimsel açıdan en değerli bölümü gereç ve yöntem bölümüdür. Çünkü bilimsel yöntemin gücü, yeniden üretme ve denetleme düzeneklerini

içererek güvenilir bilgi ortaya koymaya olanak vermesinden gelmektedir. Bir bilimsel yayının ortaya koyduğunu savladığı veriler, bilim insanlarının gözünde ancak önerilen yöntemle söz konusu veriler yeniden üretilebildiğinde değer kazanır. Bunun gerçekleşmemesi durumunda bilim insanı, araştırmacının dürüstlüğünden kuşku duyma hakkını kendisinde görür. Bu duruma en iyi örneklerden biri, soğuk füzyonla ilgili yayınlara ilişkin bilim insanlarının takındıkları tavidir (Batuhan 1994). Gereç ve yöntem bölümünü yazarken gözönünde bulundurulması gereken ölçüt, aynı araştırmayı tekrarlamak isteyen bir başka araştırmacının, araştırmada ortaya konulan verileri elde etmek için gerek duyabileceği her türlü bilgiyi içermesidir. Çeşitli kaygılar ileri sürerek kimi temel bilgileri saklamak bilimsel yayın etiği açısından kabul edilemez.

Elde edilen bulguların açıklandığı bölüm, yazar(lar) için de okuyucu için de güçlükler içerir. Yazar bulgularını ayrıntılarıyla belirtme kaygısından okunması ve anlaşılması güç bir metin oluşturabilir ki bu, okuyucunun önemli noktaları farketmesini engelleyebilir. Bu nedenle açık ve basit olmak, tekrarlara yer vermemek gerekir. Karmakarışık bir sonuç bölümü yalnızca yazar(lar)ın yazım kusurundan kaynaklanıyorsa yayın yazmada yetersizliği, bulgulara ilişkin kimi sorunları örtmeyi amaçlıyorsa açık bir bilimsel aldatmacayı gösterir.

Tartışma bölümünde yazar(lar) elde ettikleri bulguları başka araştırmalarda elde edilenlerle karşılaştırırlar ve kendi hipotezleri açısından tartışırlar. Dürüst bir araştırmacı kendi bulgularına zıt araştırmaları ve aksi yöndeki sonuçları da belirtmeli ve tartışma bölümünde bunlarla da hesaplaşmalıdır. Hiçbir bilimsel bulgu, bilimsel bilgi havuzu içindeki yeri iyi bir tartışmayla belirlenmeden değer kazanmaz. Bu nedenle tartışma bölümünün, yazar(lar)ın içinde çalıştıkları bilim alanındaki yetkinliklerinin göstergesi sayılması boşuna değildir. Bu bölümde yazar(lar) araştırmalarının eksiklerini ve üzerinde daha fazla çalışılması gereken yönlerini de ortaya koymalıdır. Bu hem bilimsel dürüstlük açısından gereklidir, hem de bilim insanının öteki araştırmacılara karşı sorumluluğunun bir parçasıdır. Sonuca etki etmesi olası hataların ya da eksikliklerin saklanmaya çalışılması bilimsel dürüstlikle uyumsuz bir davranıştır. Şunu unutmamak gerekir ki dürüstlikle kabullenilmesi durumunda bilimde hata yapmak suç değildir (Kansu 1994).

Bilimsel yayınlarda kaynak gösterimi bilimsel yayın etiği açısından en sık sorgulanan konulardan biridir. Bu konuyu belirli ölçütlere bağlamak için birçok çalışma yapılmış, kaynak gösterme yöntemleri önerilmiştir. Bu yöntemlerin hem alıntı yapılan kaynakların yazarlarının haklarını korumayı, dolayısıyla bilimsel özgünlüğü gerçekleştirmeyi, hem de okuyucu için kaynakları izlemeyi kolaylaştırmayı amaçladığını söyleyebiliriz. Kesin olan kurallardan biri kaynakçada verilen her kaynağın yazıda yer alması zorunluluğudur. Kuşkusuz yazar(lar) alıntı yaptıkları her kaynağı bizzat görmüş olmalıdırlar. Ayrıca yayında kullanılmış bulunan her kaynak mutlaka kaynakçada belirtilmelidir. Bu kuralların amacı açıktır: Bilim insanının çalışmasını ve bilimsel bilginin özgün yapısını korumak. Kaynak göstermeksizin bir başkasının eserinin bir bölümünü ya da tümünü yayınlamak bilimsel hırsızlık anlamına gelir ki, buna etik dışı bir eylem demek doğru ve yeterli olmayacaktır. Bu eylem açık bir ahlaksızlık olarak nitelenmelidir. Buna karşın sürekli kendi eserlerinden alıntı yapmak, özellikle ülkemiz için sürekli yabancı kaynaklara kaynakçada yer verip, aynı konuda ülkemizde yapılmış çalışmalara hiç değinmemek etik dışı davranışlar olarak belirtilebilir. Her iki tutum da okuyucuda söz konusu alanda okumakta olduğu çalışmanın "ilk" olduğu izlenimini yaratmaya çalışmakta, seçtiği yöntem nedeniyle bilimde hiç yeri olmayan, "kibir" olarak adlandırılan bir erdemsizliğin açık kanıtını oluşturmaktadır. Doğaldır ki gerçekten ilk olan çalışmalar bu cümleden sayılamaz.

Yaşamımızın her alanında yapılan yardımları anmak ve onlar için teşekkür etmek toplumsal bir erdemdir. Kuşkusuz bilim uğraşında bu daha da önemlidir. Araştırma sırasında danışmanlık yapan ve yazarlık hakkı kazanmayan kişiler teşekkür bölümünde anılırlar. Ayrıca araştırmaya maddi bir destek sağlayan kuruluşlar da burada belirtilmelidir. Her ne kadar bu bölümde yer verilenler bilimsel olmaktan çok, etik kurallarına ilişkin bir etik içerik taşıyor gibi görünse de, bilimsel dürüstlüğe ilişkin kimi noktalara burada da dikkat etmek gerekir. Örneğin okuyanın araştırmaya olan güvenini pekiştirmek adına, alanın kimi saygın kişilerinin adlarını gereksiz yere teşekkür bölümünde dile getirmek etik açıdan uygunsuz bir davranıştır. Katkıların içeriğini olabildiğince açık bir biçimde belirtmek ve teşekkür edilen kişinin söz konusu makaleye kefil olduğu izlenimini yaratmamak dikkat edilmesi gereken noktalardır (Day 1997).

Bilimsel bir yayının "iyi" olmasında yazar(lar)ının tutumu temel bir öneme sahiptir. Ancak bilimsel yayın etiği açısından bakıldığında bu alanda yalnızca yazarların sorumluluklarının olduğundan söz etmek yanıltıcı olacaktır.

B. Yayın Etiği Açısından Yayın Sorumlusunun Konumu

Bilimsel bir çalışmanın yayınlanarak tamamlanmasında kilit kişilerden biri dergilerin yayın sorumlularıdır. Yayın sorumluları bir yandan bilim alanındaki iletişimin, bilimin gereklerine uygun, açık, güvenilir ve tarafsız olarak sürmesinde sorumluluk yüklenirken, öte yandan bilim insanlarının ürünlerini korumak durumundadırlar. Kuşkusuz etkinliklerinin bir başka boyutu da tecimseldir ve bu boyut da etik açıdan gözardı edilmemesi gereken bir ögedir.

Her bilimsel dergi, belirlenmesinde yayın sorumlusunun da etkin olduğu bir yayın felsefesine sahiptir. Belirli bir yönde ilerlemeyi hedefleyen her dergi, bunu gerçekleştirmek için çeşitli yayın ilkeleri benimser ve bunların bir bölümü o derginin etik ölçütlerini de oluşturur. Her ne kadar günümüzde yayınlanan birçok dergide "yayınlanan yazılardan doğan sorumluluk yazarlara aittir" türünden tümcelere rastlasak da, bir bilimsel derginin yayın içeriği yayın sorumlusu tarafından belirlenir ve bu içerikten o sorumludur. Yayın sorumlusunun bilimsel yayın etiği açısından belirleyici bir rolü vardır. O hem bilim insanının değerli eyleminin gerçekleşeceği ortamı hazırlar, hem de ona eylemin değerli olabilmesi için uyulması gereken kurallar ve benimsenmesi gereken tutumlar konusunda yol gösterici olur. Bu olumlu bilimsel ortamın gelişebilmesi için öncelikle yayın sorumlusunun tarafsızlığını koruması gerekir. Yayın sorumlusunun bilimsel tarafsızlığının göstergelerinden biri, danışman seçiminde benimsediği tutumdur. Bilimsel yayınların danışmanlarca değerlendirilmesi, yayın sorumlusunun yükünü taşınabilir kılan uygulamalardan biridir. Ancak son çözümlemede danışman seçimi yine de yayın sorumlusunun denetiminde süren bir uygulamadır. Yayın sorumluları hem kendileri hem de okurları için dış kaynaklı en mükemmel hakemlik değerlendirmelerini elde etme sorumluluğu taşımaktadırlar (Day 1997). Bilimsel yayın etiği açısından bakıldığında, danışman belirlerken bilimsel gereklerin dışına çıkan, yazarlar arasında ayırım gözetilen bir yayın sorumlusu etik dışı olarak değerlendirilmektedir.

Yayın sorumluları okuyucularına daha üst düzeyde bilimsel yayınlar sunabilmek için yazarlardan çeşitli düzeltmeleri yapmalarını istemek hakkına sahiptirler. Kimi zaman yazının tamamında ya da bir bölümünde yayın sorumlusu tarafından da düzeltmeler yapılabilir. Ancak bu düzeltmelerin boyutları hiçbir zaman yazarın kendi yazısını tanıyamayacağı düzeyde olmamalıdır. İyi bir düşüncenin ya da çok önemli sonuçlar ortaya koyan bir araştırmanın kötü bir yazım tekniği nedeniyle bütünsel bir başarıya ulaşamamış olmasını kabullenmek yayın sorumlusu için güç de olsa her makale yazarına aittir; dolayısıyla yayın sorumlusuna geniş yetkiler tanınmasını savunan görüşler etik açıdan oldukça kuşkulu bulunmaktadır (Anadolu ve Kanpolat 1994). Sonuçta yayın sorumlusu yazara yazısının daha iyi olması için önerilerde bulunabilir, ancak yazıyı kendi yazısı gibi göremez. Bu arada yazar da yapılan önerilere uygun biçimde yazısını geliştirmekle, yazısını başka bir dergiye göndermek ya da onu yayınlamaktan tümüyle vazgeçmek gibi olanaklar arasında seçim yapma hakkına sahiptir. Yayın sorumlusu yazarın bu hakkını gözardı etmemelidir.

Yayın sorumlusunun yazarlara karşı görevleri arasında onların verilerini koruyacak düzenekleri oluşturmak başta gelir. Bir yayının sorumlusu kendi çıkarı için olmasa bile yazarın bulgularını korumada yetersiz kaldığında etik açıdan suçlanır. Benzer biçimde danışmanlarla yazarlar arasındaki iletişimde, yazarın anonimliğinin korunması da yayın sorumlusunun görevidir. Bu görevin yerine getirilememesinden dolayı yazarların görebileceği zararların sorumluluğunu da yayın sorumlusu yüklenmek zorundadır. Yayın sorumlusu bilimsel çalışmaların giderek hız kazandığı günümüzde zamanı etik kullanarak da bilim insanlarının uğraşlarını korumak zorundadır. Kuşkusuz buraya kadar hep yayın sorumlusunun iyi niyetle uğraş verdiği varsayımından yola çıktık. Bu varsayımın her zaman geçerli olmadığını gösteren bazı örnekler de bulunmaktadır. Yayın sorumlusunun kasıtlı olarak belirli bir yayını engellediği durumlar (örneğin; Cantekin olayı), bir grubun lehine zamanı çeşitli biçimlerde kötüye kullandığı durumlar (örneğin; geciktireceğini bildiği danışmana göndermek, danışman belirlemede yavaş davranmak, yazarla arasında sorun olduğunu bildiği bir danışmana göndermek vb.) ya da verilerin anonimliğini isteyerek korumadığı durumlar olabilmektedir. Böyle durumlarda bilimin özdenetim düzenekleri işlerlik kazanarak yayın sorumlusunu etik dışı davranışından dolayı değerlendirmek durumundadır.

Yayın sorumluları açısından önemli etik ikilemlerden biri kendi dergilerinde yayın yapıp yapamayacaklarıdır. Genellikle bir yayının sorumlusunun kendi dergisinde sıkça yayın yapması yakışıksız bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Kuşkusuz önyazılar bu değerlendirmenin dışında tutulmaktadır. Ancak bu durumda yayın sorumlusunun kimi değerli araştırmalarını başka dergilerde yayınlama gibi bir zorunluluğu ortaya çıkmaktadır ki bu da hakça bir dayatma gibi görünmemektedir. Böyle durumlar için üzerinde uzlaşmış bir uygulama bulunmamakla birlikte, o belirli yazıya ilişkin işlemlerin yayın sorumlusu dışında bir başkasınca yürütülmesi genellikle kabul görmektedir.

Yayın sorumlusu derginin yayınlanmasına maddi destek veren kuruluşlarla, bu kuruluşlar tarafından desteklenen bilimsel çalışmaların dergide yayınlanması konusunda etik bir sorumluluğa sahiptir. Derginin maddi kaynakları açık olmalıdır. Bu kaynakların hangi şartlarla sağlandığı okuyucularla paylaşılması gereken bir bilgidir. Genellikle belirli kuruluşlar adına ve onların bilim alanındaki çalışmalarını duyurmak amacıyla çıkan dergilerle, belirli kuruluşlardan destek alarak, ancak saf bilimsel amaçlarla çıkarılan dergiler ayrı kategorilerde değerlendirilmektedir. Bu iki grubun bilimsel ağırlıkları da farklıdır. Bilimsel yayın etiğine daha titiz bir biçimde dikkat edilen Batı ülkelerinde saf bilimsel dergilerde yayınlanan araştırma makalelerinde, varsa maddi destek veren kuruluşların belirtilmesi zorunludur. Yukarıda belirttiğimiz gibi yazarın da yazısının teşekkür bölümünde buna değinmesi gerekmektedir.

Son olarak yayının sorumlusunun, bilim uğraşının kendisine karşı en temel etik sorumluluğu, dergisinde yer alan yanlışlıkları (her türlü basım hatası, veri kayıpları vs.) yayın yoluyla düzeltmesi ve yayınlamış olduğu her türlü etik dışı çalışmayı duyurmasıdır. Bilimsel çalışmalarda etik kurallara uyulmasını sağlamak için önerilen yaptırımlardan en etkili olanı, bu tür davranışların duyurulmasıdır. Çalışmalarının artık ciddiye alınmaması, verilerine ve bulgularına inanılmaması bir bilim insanı için en ağır ve caydırıcı ceza olarak görülmektedir. Bu yaptırımın araçlarından en önemlisi bilimsel yayınlardır ve bu noktada, kuşkusuz gerçeklere dayanmak ve adil olmak koşuluyla, yayın sorumlularına önemli bir işlev yüklenmektedir.

Başlangıçta oldukça ağır bir yükü omuzlamak durumunda kalan yayının sorumluları, bilimsel bilginin katlanarak artması ve uzmanlaşmanın giderek belirginleşmesiyle bilim alanındaki iletişimi denetleme işlevi-

ni paylaşmak durumunda kalmışlardır. Bu sürecin sonucunda ortaya çıkan bilimsel yayınlarda danışmanlık olgusu bilimsel yayın etiğine yeni bir boyut getirmiştir.

C. Yayın Etiği Açısından Danışmanların Konumu

Bilimsel yayınların, aynı konuda yayının yazarı kadar ya da ondan daha yetkin bir meslekdaşı tarafından değerlendirilmesi biçimindeki uygulama yani bilimsel yayınlarda danışmanlık (Peer-Review) olgusu bilim tarihi içinde oldukça yakın döneme tarihlenmektedir (Huth 1994). Bilimsel denetlemenin görece yeni bir unsuru olan bu uygulamada kuşkusuz hala bazı sorunlar bulunmaktadır. Ancak bilimsel bilginin günümüzde eriştiği düzeye bakıldığında bu uygulamadan vazgeçmek de olanaksız görünmektedir.

Bilimsel yayınlara danışmanlık yapan bilim insanı öncelikle bilimsel tarafsızlığını korumaya kararlı olmalıdır. Aynı alanda çalışan kişilerin aynı görüşü paylaşmaları bilimde sık görülen bir durumdur. Danışmanın temel kaygısı yazının bilim dünyası için değerini saptamak, bu değeri ve yazarı geliştirebilmek için ne türden katkıda bulunulabileceğini belirlemek olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda çalışan ve "iyi" danışmanlık veren bir bilim insanı öncelikle yazarın ve yayın sorumlusunun zamanlarını uygun bir biçimde kullanacaktır. Kasıtlı olsun olmasın değerlendirmeyi geciktirmek, değerlendirme için yeterli zaman ayırmamak ve özensiz değerlendirme yapmak etik dışı tutumlar olarak görülmektedir. Danışman anonimliğin korunmasına özen göstermelidir. Yazıyı bilimsel gerekler doğrultusunda değerlendirmeli ve önerilerinde açık ve anlaşılır olmalıdır. Bu tür değerlendirmelerde gerekçelendirme hem etik bir zorunluluktur, hem de yazının gelişebilmesi için ön koşuldur. Bu nedenle danışman eleştirdiği noktalarla ilgili gerekçelerini ve bu gerekçelerin değerlendirmesindeki önemini açık bir biçimde ortaya koymalıdır.

Daha önce yayın sorumlusunun etik yükümlülüklerinden söz edilirken değinildiği gibi bilimsel yayın, onu yazan(lar)a aittir, dolayısıyla danışman da önerilerde bulunurken kendi yazmış olsaydı nasıl bir metin ortaya koyacağını değil, elindeki metni nasıl en yetkin hale getireceğini düşünmelidir. Bu düşünceyle yapılan danışmanlıkta, açık ve kesin hatalar dışında, üsluba ve dile yönelik öneriler, yazının planına ilişkin eleştiriler ve yazım yanlışları içeriğe olan etkileri oranında belirtilebilir. Bilimsel içeriğe ve kaynak kullanımına

ilişkin öneriler ise değerlendirmede daha ağırlıklı olarak vurgulanabilir.

Yazarın ortaya koyduğu özgün görüşler ve veriler hem yayın sorumlusunun hem de danışmanın vicdanına emanet edilmiştir. Bunların korunması her ikisinin de temel etik sorumluluğudur. Eğer danışman kendisine başvurulmuş konuda benzer bir çalışmanın içindeyse danışmanlığı reddetmesi uygun olur. Bunu yaparken de etik açıdan kuşkuya yer vermeyecek bir zamanlama yapması gerekir. Örneğin; danışmanlık için gönderilen makaleyi uzun bir süre tuttuktan sonra danışmanlığı reddetmek etik açıdan uygunsuz bir davranıştır. Böyle bir eylemden hemen sonra benzer içerikte bir yayın ortaya koymaksa danışmanın ahlaki tutumunu kuşkulu kılar.

Bilimsel yayınları izleyenler ki çoğunlukla bu kitle bilim insanlarından oluşmaktadır ve bilim uğraşının asıl denetleyicileridir. Onların sorumluluklarını vurgulamayan bir bilimsel yayın etiği çalışması eksik kalmaya mahkumdur.

D. Yayın Etiği Açısından Okuyucuların Konumu

Bilimsel bilginin geometrik bir biçimde arttığı, uzmanlaşmanın giderek daha belirleyici olduğu günümüz biliminde her bilim insanı bilimsel çalışmaların denetlenmesinde sorumluluk taşımaktadır. Bu sorumluluğun, ilgi alanına giren konularda yayınları izlemek, onları, ortaya konulan bilim dışı savlara ya da çalışmalara ilişkin yanlışlıkları saptayacak biçimde özenle incelemek ve bu tür saptamaları bilimsel yayın ortamında ortaya koymak, yani tepki vermek gibi yönleri bulunmaktadır. Bilim insanı toplum karşısında yalnız kendi çalışmalarından sorumlu olamaz, çünkü yanlışlanmayan bilimsel bir sav bilim insanlarıncab kabul edilmiş sayılacaktır. Bilimsel yöntemin topluma yansıyan işleyişi bu varsayım üzerine temellendirilmiştir. Toplum, bilimin güçlü özdenetim düzenekleri olduğu inancındadır ve gerçekte de durum böyledir. Bu özdenetim düzenegi bilimsel yöntem ve bilim insanlarının bu yöneme olan ahlaki bağlılıklarına dayanır. Yayın sorumluları ve bilimsel yayın danışmanları düzenegin yürütülmesinden ve eşgüdümünden sorumludurlar. Ancak sahip oldukları erk, bilim çevrelerinin değerlerinden köken almaktadır.

Bilimsel yayın etiği üzerine bir düşünme kuşkusuz bu makalenin sınırlarını çok aşacaktır. Burada ele alınan ana konular ve kimi ayrıntılar dışında birçok sorun gündeme getirilebileceği gibi, değinilen konuların farklı örnekleri ve yansımaları da ortaya konulabilir.

Bu konudaki her türlü düşünmenin ve etik değerlendirmenin temel çıkış noktası bilimin güvenilir, doğru, açıklayıcı ve özgün bilgi üretme amacı ile bununla uyumlu bir bilimsel yayın ortamıdır. Bu ortamın sağlanmasında yazar/araştırmacı, dergilerin yayın sorumluları, bilimsel yayın danışmanları, bilimsel çalışmalara maddi destek sağlayan kuruluşlar ve bilimsel çalışmaların izleyicileri (bu makale bağlamın-

da okuyucular) ortak ve aynı yönde çaba göstererek belirleyici olurlar. Bilimsel yayın etiği konusunda yapılan çalışmalar da bu ortak çabaya katkı niteliğindedir. Bu amaçla Batı ülkelerinde bilimsel dergiler kendi etik kurullarını oluşturmaktadırlar. Bu konuda yapılan çalışmaların ülkemizde daha çok duyurulması ve uygulamaya yansıtılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Anadolu Y, Kanpolat Y (1994) Doğru, anlaşılabilir tıbbi yayıncılık için öneriler. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 47(3):367-392.

Batuhan H (1994) Bilimsel Aldatmacalar. Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), s.77-82.

Day RA (1997) Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayımlanır? Çev: Gülay Aşkar Altay, 2. baskı, Ankara, TÜBİTAK.

Huth EJ (1994) Tıp Dergilerinde Danışmanlık (Peer-Review) Dünü, Bugünü ve Yarını. Tıpta Bilimsel Yazım, Editörlük ve Denetleme, Ankara, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Sağlık Bilimleri Araştırma Grubu, s.69-78.

Kansu E (1994) Bilimsel Yanıltma ve Önlenmesi. Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), s.71-75.

Kuterdem E (1999) Bilimsel Yayın Etiği. Tıbbi Etik Sorun Tartışmaları Konferans Dizisi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Oğuz NY (1998) Klinik araştırmalarda etik sorunlar. Klinik Psikiyatri Dergisi, 1(2):67-72.

Oğuz NY (1999) Tıp Metodolojisi. Deontoloji, 2. baskı, B Arda, NY Oğuz, S Şahinoğlu-Pelin (Ed), Ankara, Antıp A.Ş. s.17-25.

Yıldırım C (1991) Bilimsel yöntem. Bilim ve Teknik, Ekim, 44-45.

KLİNİK PSİKİYATRİ DERGİSİ

1 y ll k abone creti:

5 000 000 TL

Abone olmak i in:

'izgi T p Yay nevi nin 1002456 nolu posta eki hesab na gerekli cretin yat r lmas yeterlidir.

Koza sokak. No: 61/3 Gaziosmanpa a - Ankara
Tel: 0312 439 65 19 - Faks: 0312 439 65 87 - e-mail: cizgi_tip@hotmail.com